

CORELAȚIA DINTRE SPORT, IDEOLOGIE ȘI POLITICĂ ÎN REGIMURILE TOTALITARE. CAZUL RSS MOLDOVENEȘTI

Rezumat: *The Soviet sport was a power in world sport, resulting from its representatives, who were from various Union republics, memorable performances hard to forget. Considered the “Golden legacy” of the Soviet period both because of developed infrastructure and training methodology, the sport has generated one of the fundamental myths of “unity” of the Soviet people. However, beyond this “instrumentalist” side of the Soviet sport, its development during the Soviet era was marked by numerous contradictions and ambiguities, inherent probably in the context of the totalitarian regime. The article approaches the issue of sport and politics in two dimensions: the first is related to the general trends in the Soviet Union and the second to the particular case of the Moldovan SSR.*

Cuvinte cheie: Sport, Ideologie, Politică, Uniunea Sovietică, RSS Moldovenească.

Introducere

Sportul sovietic a fost putere în lumea sportului mondial, generând din partea reprezentanților săi, care erau originari din diferite republici unionale, performanțe memorabile și greu de uitat. Considerat a fi „moștenirea de aur” a perioadei sovietice, atât datorită infrastructurii dezvoltate, cât și a metodologiei de pregătire elaborată, sportul a generat unul din miturile fundamentale ale „unității” poporului sovietic. A. Sineavski a numit sportul una din componentele principale care alcătuiau modul de viață sovietic, alături de „tehnicism, evidență și control” [10, p. 43]. Cu toate acestea, dincolo de această latură „instrumentalistă” a sportului sovietic, evoluția sa în perioada sovietică a fost marcată de multiple contradicții și ambiguități, inerente în condițiile anormalității de funcționare a regimului totalitar sovietic.

Articolul de față încearcă să prezinte legătura dintre sport, ideologie și politică în două dimensiuni diferite, dar în același timp conexe. Pe de o parte încearcă să elucideze legătura între sport și politică în URSS, în mod special în contextul Războiului Rece când confruntarea dintre cele două supraputeri a antrenat și performanțele sportive. Pe de alta, articolul abordează relațiile dintre sport și politică în cadrul unui studiu de caz, cum ar fi cel al RSS Moldovenească, unde sportul a avut mai multe componente, inclusiv de deznaționalizare, ideologizare și atomizare a societății.

Sportul ca politică de stat în URSS

Sistemul sportiv sovietic, ca parte a regimului totalitar sovietic, a împărțit aceleași forme de organizare specifice altor forme de activitate socială: conducere administrativă centralizată, susținere financiară exclusivă din partea statului și influența politico-ideologică asupra activității sale. Puterea sovietică a înțeles foarte curând importanța sportului pentru educarea ideologică a tinerei generații și a decis că „sportul trebuie transferat de la funcționarea sa independentă sub auspiciile și controlul Partidului Comunist, Komsomolului, sindicatelor și Armatei Roșii” [11, p. 52]. Cu variațiuni în intensitatea aplicării sale, acest principiu a fost valabil de-a lungul existenței Uniunii Sovietice, iar sloganul „Sportul este în afara politicii” practic nu a fost niciodată respectat în statul sovietic. Potrivit unor cercetători ruși, anume în URSS dependența sportului față de politică a fost adusă la perfecțiune, ca nicăieri în altă parte a lumii [8, p. 4].

Sportul a început să fie organizat în URSS începând cu anul 1918. În acest sens a fost creată Direcția principală pentru formarea militară universală (Главвсегобуч), care pe lângă instruirea militară masivă a populației, avea misiunea de a organiza cultura fizică și sportul, care era văzută ca o componentă indispensabilă a pregătirii militare. În toamna anului 1918 a fost creat primul club militar de sport din Petrograd, apoi aceleași cluburi au fost deschise în mai multe orașe. Datorită tentei militare și ideologice în perioada respectivă regimul era reticent față de orice formă de performanță sportivă. Spre exemplu în anii 1924-1926 autoritățile sovietice au inițiat o campanie “anti-fotbalistică”, acest sport fiind considerat o activitate “nonproletară”, iar organizarea campionatelor de fotbal a fost interzisă în această perioadă [4, p. 19].

Activitatea sportivă era realizată în URSS centralizat, iar organul abilitat cu administrarea sa era Comitetul pentru Cultură Fizică și Sport, creat în 1936, și care avea structuri de acest gen în toate republicile unionale. Cu fiecare an sportul sovietic lua amploare, crescând în masivitate. Sportivii sovietici erau pregătiți în sensul “conștientizării pericolului unui atac capitalist asupra țării”, iar sportul era pentru ei o formă de pregătire pentru apărarea “patriei”. Reprezentativ pentru această stare de spirit al sportului sovietic era versul lui V. Maiakovski: “mușchiul tău, respirația și corpul antrenează-l cu folos pentru militarie”.

În 1931 a fost introdusă prima etapă a complexului de educație fizică “Gata pentru Muncă și Apărare al URSS” (ГТО), care a obligat toți tinerii sovietici să subscrie la îndeplinirea acestor normative, iar această directivă a fost valabilă invarial de-a lungul perioadei sovietice.

Masificarea sportului se făcea prin intermediul creării asociațiilor sportive, iar cele mai importante erau asociațiile Armatei Sovietice (ТСКА sau SKA), care centralizau tinerii apti de a satisface serviciul militar, și cele ale Ministerului Afacerilor Interne („Dinamo”). În anul 1923, la inițiativa Direcției Politice Centrale (poliția politică sovietică), în Uniunea Sovietică era creată Asociația Sportivă „Dinamo”, iar aceste cluburi - în cadrul Uniunii Sovietice, dar și în cadrul blocului comunist din Europa de Est - erau asociate cu Ministerul Afacerilor Interne [11, p. 54]. În luna mai 1936 a fost adoptată decizia autorităților sovietice de organizare a 64 asociații „benevole” sportive după modelul asociațiilor „Dinamo” și „Spartak”. În perioada sovietică aceste asociații aveau în rândurile lor peste 50 milioane de oameni.

După al doilea război mondial, în contextul genezei Războiului Rece, sportul sovietic a suferit o mutație profundă în strategiile regimului totalitar sovietic. Confruntarea cu Statele Unite și cu lumea occidentală a determinat angrenarea plinară a sportului ca „instrument” politic și ideologic pentru demonstrarea „superiorității” modelului comunist de dezvoltare [8, p. 65]. În asemenea circumstanțe sportului i s-a imprimat o orientare de performanță, competitivă, iar punctul de pornire în această schimbare este decizia Consiliului de Miniștri al URSS din 1947 privind „Măsurile de creștere a rezultatelor tehnico-sportive a sportivilor sovietici” [9]. Medaliile sportivilor sovietice pe marile arene sportive ale lumii erau de natură să întrețină și să contribuie la amplificarea mitului sovietic privind supremația „orânduirii socialiste”, considerată a fi principala generatoare a acestor performanțe.

Este adevărat că sportivii sovietici puteau pierde la fel de rapid toate onorurile acumulate de-a lungul carierei sportive, printr-o decizie arbitrară a partidului, dacă performanțele lor nu se ridicau la nivelul așteptărilor ideologice. Astfel mai multe titluri de „Maestru Emerit al Sportului”, cel mai înalt calificativ de măiestrie în sportul sovietic, a fost în nenumărate cazuri retras sau respins pentru „comportament nesportiv”, „încălări ale regimului sportiv” sau din motive politice. Printre cazurile cele mai faimoase cazuri de implicare politică putem enumera:

1. În timpul represiilor staliniste, sportivilor reperați le erau retrase calificativul de „Maestru Emerit al Sportului”. Cele mai cunoscute sunt cazurile fraților Alexandru, Andrei și Nikolai Starostin, lipsiți de titluri în 1941 (titlul le-a fost reabilitat în 1955) [18].
2. După înfrângerea echipei naționale de fotbal a URSS în fața echipei Iugoslaviei la Jocurile Olimpice din 1952, de titluri au fost lipsiți antrenorul Boris Arkadiev, jucătorii Konstantin Beskov și Valentin Nikolaev. Înfrângerea a fost considerată inacceptabilă în condițiile

rupturii sovieto-iugoslave și a conflictului ideologic și politic dintre URSS și Iugoslavia (mai târziu titlul a fost restabilit) [17].

3. În urma înfrângerii în 1971 de către R. Fisher în meciul pentru titlul mondial la șah (cu scorul de 0:6) șahistul sovietic Mark Taimanov fost supus unei percheziții la vamă, unde i-a fost descoperită cartea a lui A. Soljenițin „В крyге первом”, publicată în limba rusă în Occident. Acuzat de atitudine „neserioasă” față de interesele statului, sportivul a fost scos din echipa națională, lipsit de titlul sportiv și i s-a interzis participarea în străinătate pentru o perioadă de 2 ani (titlul a fost restabilit abia după 20 de ani) [16].

Natura politică, ideologică, militară a sportului sovietic a lovit profund în esența sportului, care prin însuși natura sa este apolitic, menit să apropie popoarele, să dezvolte plener, liber membrii unei societăți, dar și să le ofere posibilitatea unor beneficii materiale pe măsura performanței, efortului și talentului. În statul sovietic sportivii erau elevi, studenți, militari, muncitori, ingineri, profesori sau economiști, angajați în câmpul muncii și erau plătiți cu salarii. Asta din cauza că, teoretic, fotbalul era considerat o activitate benevolă, iar recompensele financiare, veniturile sau sponsorizările din sport erau interzise de regimul sovietic oficial. „Vânarea” acestor venituri a fost una din preocupările majore ale Comitetului pentru Cultură și Sport din URSS, în acest sens existând chiar legea din 25 februarie 1972 „Privind unele manifestări nesănătoase din anumite probe de sport și mai ales din fotbalu”, care chema la contracararea oricăror forme de recompense sau venituri în afară celor prevăzute de legislația sovietică [AOSPRM, fond 51, inventar 35, dosar 199, f. 159].

Comunismul, prin însăși natura sa, era împotriva dezvoltării capacităților intelectuale și necesităților indivizilor pentru o viață liberă, a pedepsit și a stopat dezvoltarea multor generații de oameni din lumea sportului. Cea mai mare pedeapsă a fost probabil pedeapsa de a sta închis în interiorul URSS pentru cei mai talentați sportivi și antrenori. Sportul a fost transformat într-o armă a propagandei comuniste, într-o supapă pentru a atrage atitudinile negative față de regimul comunist, ca un filtru pentru prevenirea unei eventuale opoziții. Sportul ca distracție este văzută de R. Edelman ca una din modalitățile prin care societatea sovietică evita seriozitatea politică și ideologică a statului sovietic, o neglija [12, p. 14, 55].

Imposibilitatea circulației în exterior, absența libertății schimbului de idei, a liberei exprimări la nivelul valorii și a meritului real constituie fără îndoială cele mai nocive elemente ale sistemului sportiv sovietic.

Sportul în Basarabia interbelică

Unul din marile stereotipuri prezente atât printre amatorii sportului din Republica Moldova, cât și în societatea moldovenească în general, este faptul că sportul din republică a apărut și s-a dezvoltat plener exclusiv în perioada URSS, iar „moștenire” sovietică este unicul fundament viabil pe care se construiește sportul moldovenesc de după independență.

Ambele aceste clișee pot fi ușor înlăturate prin oferirea unui istoric al evoluției sportului basarabean în cadrul României întregite.

După Primul Război Mondial Basarabia, împreună cu alte provincii românești înstrăinate – Transilvania, Banat sau Bucovina, a devenit parte integrantă a unui stat românesc unitar. Sportul a început să fie organizat în Basarabia către anul 1920, când este atestată existența unor echipe de fotbal precum „Fulgerul”, „Makaby”, „Hackoah”, „Makaby-Tighina” și unui campionat separat, care se numea „Liga Basarabeană”, și care includea de asemenea echipele din Bucovina, o altă provincie românească. Liga era alcătuită din echipele „Sporting” (Chișinău), susținută de organizația regională a Căilor Ferate Române, „Mihai Viteazul” (Chișinău), susținută de funcționarii și militarii provinciei, „Macaby” (Chișinău) și „Hackoah” (Cernăuți), susținute de mediile de afaceri evreiești, și „Fulgerul” (Chișinău) [15].

În ciuda dificultăților legate de efectele de război și de procesul de integrare în noile structuri românești, sportul din Basarabia s-a revigorat rapid și începea tot mai mult să capete contur. Fotbalul a fost indiscutabil cel mai popular sport în provincie și nu este întâmplător faptul că primele campionate oficiale organizate aici în perioada interbelică au fost cele de fotbal. „Fulgerul” Chișinău a fost prima echipă din Basarabia care, în 1924, a participat în campionatul României, iar în 1926 ea a fost urmată de echipa „Mihai Viteazul” [4, p. 84].

Posibilitatea unor meciuri amicale cu echipe din alte orașe românești (București, Cluj, Arad etc.) au îmbunătățit substanțial calitatea sportului în Basarabia și au stimulat procesul de integrare a acestuia în statul român. Spre exemplu în 1927, orașul Chișinău a fost vizitat de campioana României – echipa „Venus” București – care a jucat un meci amical cu echipa locală „Mihai Viteazul” [4, p. 84]. Sportul și-a extins arealul geografic în perioada interbelică și asociații sportive au apărut în multe orașe ale Basarabiei (Tighina, Bălți, Orhei etc.). Printre cele mai cunoscute putem enumera: „Sportul Municipal”, „Mihai Viteazul”, „Sporting” (Chișinău), „Astra”, „Grafica”, „Locomotiv” (Tighina), „Casa Poporului”, „Viching”, „Sparta” (Orhei), „Studentii”, „Venus”, „Mihai Viteazul” (Bălți) [5, p. 222].

În 1926 echipa „Mihai Viteazul” a învins în Liga Basarabeană (primii campioni au fost Șvedki, frații Vasilevski, Muria, Cusichin, Perepeliuc,

Lopușner, Antoniu, frații Vîlcu și Dronder [14], iar în 1928 campioană a devenit “Sporting” Chișinău [13]. Trebuie să remarcăm faptul că istoria fotbalului interbelic basarabean a fost o confruntare permanentă între “Mihai Viteazul” și “Sporting”, acestea succedându-se una pe cealaltă în clasamente. Cele două echipe concentrau cei mai buni fotbaliști ai momentului, cum ar fi Cearughin și Sabatin (transferați ulterior la “Venus” București, campioana României), cei trei frați Vîlcov, mari glorii ale fotbalului basarabean interbelic (transferați de asemenea la “Venus” București și campioni ai României cu această echipă în anii 1933-1934, 1937-1938, 1939-1940) sau Alfred Einsenbeisser-Fieraru (care a jucat pentru echipa națională a României la Cupa Mondială din Uruguay în 1930) [15].

Istoriografia sovietică pretindea că autoritățile române promovau o politică de românizare forțată în provincie, care, pe lângă discriminarea generală a minorităților, ar fi avut efecte discriminatorii și în sport prin faptul că asociațiile sportive și cluburile erau naționaliste și exclusiviste, acceptând doar etnici români și excluzându-i pe reprezentanții altor naționalități. Documentele din arhivedemonstrează inconsistența acestor afirmații. Listele cu membrii asociațiilor sportive din Basarabia, descoperite de autorii cercetării, arată că acestea aveau în componența lor reprezentanți ai diferitor naționalități care locuiau în Basarabia: ruși, ucraineni, evrei, găgăuzi, bulgari, polonezi ș.a. (Kornilov, Finkelshtein, Tkacenko, Krafcenko, Sabatin,, Voronetski, Cearughin, Ianovschi, Vasilevski, Antoniu, Cushkin, Svetcovski, etc) [Arhiva Națională București, Fond 396/394, fila 46-114].

Putem spune cu siguranță că sportul în Basarabia interbelică a dezvoltat frumoase tradiții cu caracter local și național, iar prin intermediul sportului românesc era integrat plener în comunitatea sportivă internațională.

Sport, ideologie și politică în RSS Moldovenească

Cercetarea privind evoluția sportului moldovenesc în regimul comunist a constatat o penurie sau chiar absență a lucrărilor referitoare la acest subiect, iar în asemenea circumstanțe instrumentele principale pe care s-a mizat au fost prelucrarea documentelor de arhivă, a informațiilor din ziarele și revistele timpului, care au reflectat dezvoltarea sportului în perioada respectivă, elaborarea unei istorii narative a fotbalului, prin realizarea diferitor interviuri și dialoguri cu antrenori, jucători, jurnaliști, activiști de partid din perioada sovietică, arbitri, care au fost implicați în sportul moldovenesc în perioada sovietică și continuă, și în prezent, să fie conectați la realitățile sportive din țara noastră. Cercetarea a beneficiat de asemenea de realizarea unei anchetei sociologice printre diferite grupuri-țintă conectate cu lumea sportului, iar scopul principal a fost identificarea percepției respondenților asupra evoluției sportului

în perioada vizată. Anchetele au implicat profesori universitari din diferite instituții superioare din Moldova, experți și specialiști ai sportului, antrenori și jucători, jurnaliști, arbitri, oficiali din federații (anchetele au implicat douăzeci de participanți).

a. Instaurarea sportului sovietic în Basarabia

Re-încorporarea forțată a Basarabiei în cadrul Uniunii Sovietice și transformarea acesteia în RSS Moldovenească a fost un proces extrem de traumatizant pentru acest teritoriu și locuitorii săi. Mulți reprezentanți ai populației locale au fost nevoiți să emigreze în Vest (multi etnici români – spre România propriu-zisă), mulți alții au fost deportați de autoritățile sovietice spre Est, ca rezultat al politicilor de colectivizare și deznaționalizare, iar mii au pierit în urma foametei din 1946-1947.

Urmând bine cunoscutul principiu sovietic „distrugerea vechiului, construcția noului”, autoritățile sovietice au nimicit nu numai fundamentele politice, economice și sociale ale perioadei interbelice, dar au făcut “tabula rasa” din sport, anihilând tradițiile sportive dezvoltate anterior.

Aplicarea modelelor sportive sovietice în nou-creata RSSM a început în 1940, imediat după anexare. Potrivit arhivelor, în anul 1940-1941 în RSSM era o penurie completă de specialiști în domeniul sportului, care s-au retras în România în contextul ocupației sovietice. În toată republica existau 16 specialiști cu studii superioare în educație fizică, 32 cu studii medii și 150 specialiști de cursuri începătoare. În același an au început activitatea și sovietele republicane ale asociațiilor sportive „benevole”: „Dinamo”, „Spartak”, „Lokomotiv”, „Kolos” („Spicul”), „Burevestnik”, „Bolșevik”, „Pișcevik”, „Uciteli” („Învățătorul”), „Rezervele de muncă”, organizații reproduse după tiparele deja existente în URSS [AOSPRM, fond 52, inventar 3, dosar 435, f. 17]. Scurta perioadă de ocupație sovietică nu a permis în mare măsură masificare și ideologizarea basarabenilor prin intermediul sportului, însă deja la începutul anului 1941 organele de sport sovietice raportau că numărul celor înregimentați în aceste organizații era de 50 mii membri [AOSPRM, fond 52, inventar 3, dosar 435, f. 17].

După al doilea război mondial, RSSM a făcut parte plinar din Uniunea Sovietică, un stat care a avut Partidul Comunist la guvernare, înarmat cu ideologia marxist-leninistă, care controla fiecare aspect al activității în interiorul țării, care folosea sistemul economic de comandă bazat pe controlul statului asupra mijloacelor de producție și planificare centralizată [3, p. 208]. În consecință, evoluția sportului moldovenesc sovietic ca parte a sistemului sovietic totalitar a reflectat complexitatea realităților care derivau din acest sistem: o conducere administrativă strict și puternic centralizată, finanțare

exclusivă din partea statului și control ideologic și politic asupra activității sportive.

Statul sovietic era responsabil de organizarea, susținerea financiară și controlul deplin asupra sportului și fotbalului. Principalul organ însărcinat cu organizarea sportului în Uniunea Sovietică a fost Comitetul de Stat pentru Cultură Fizică și Sport, care de-a lungul existenței sale a suferit mai multe denumiri de titulatură, dar nu și de esență – de a controla și a dirija sportul sovietic.

b. Sportul moldovenesc sovietic: funcții, manifestări, consecințe

Sportul a avut de jucat mai multe funcții în modelarea societății sovietice, iar majoritatea dintre ele au fost valabile și în cazul societății sovietice moldovenști: funcție de ideologizare, masificare, atomizare, funcție de „distracție”, într-un sens în care încă Imperiul Roman l-a descoperit, în vederea devierii atenției publice de la problemele statului. Dar dincolo de aceste aspecte general valabile pentru întreaga societate sovietică, sportul sovietic a avut în RSSM o tentă de deznaționalizare, de rusificare și sovietizare, iar instrumentele prin care s-au realizat acestea au fost dintre cele mai subtile, de multe ori insesizabile la prima vedere. Iar unul din cele mai răspândite instrumente a fost deznaționalizarea prin aflulul de specialiști alogeni, de cele mai multe ori ruși, care a făcut ca românii din RSSM să fie lăsați în educația fizică pentru o perioadă de cizzeci aproape în totalitate la discreția „fizkulturnicilor” sovietici, pasibili de rusificare și ideologizare.

Acest lucru a început a fi inoculat printre basarabeni încă din momentul primului an de ocupație postbelică. În raportul privind activitatea Comitetului pentru educație fizică și sport pe lângă Consiliul de Miniștri a RSSM pentru anul 1944 constatăm faptul că cea mai mare problemă era lipsa specialiștilor în domeniu – „erau 20 de specialiști în total, iar sportul moldovenesc avea nevoie de 137”, considera Comitetul [AOSPRM, fond 51, inv.2, dosar 196, f. 26]. Faptul este firesc de explicat în condițiile în care în urma ocupației sovietice în Chișinău la 24 august 1944 au mai rămas 70 de învățători [AOSPRM, fond 51, inv.2, dosar 36, f. 152], din 980 învățători în județul Soroca au rămas 83, în județul Bălți din 2 180 au rămas 240 învățători, iar în orașul Bălți din 240 au rămas 18 învățători. Prin urmare organele sovietice locale cereau 5 000 învățători, iar Comisariatul pe Învățământ la RSFSR a trimis aici până la sfârșitul anului 155 învățători [AOSPRM, fond 51, inv. 2, dosar 196, f. 165].

Biroul Politic al CC al PC (b) din Moldova obliga în 1945 Comitetul Unional pentru Educație Fizică și Sport să trimită în RSSM 25 specialiști cu studii superioare, 50 cu studii medii și 20 de specialiști pentru funcțiile de conducere [AOSPRM, fond 51, inv. 3, dosar 435, f. 21]. La aceste cereri,

locțiitorul președintelui Comitetului Unional, V. Ukraințev, răspunde cu nonșalanță „...la ce vă trebuie cadre? Voi trăiți la sud, cadrele vor veni de la sine” [AOSPRM, fond 51, inv. 3, dosar 435, f. 39].

Ședința Biroului CC al PC (b) din Moldova din 18 iunie 1946 constata faptul că organele de conducere a sportului nu se ocupau nesatisfăcător cu alegerea și educarea cadrelor naționale de educație fizică. În aparatul Comitetului pentru Educației Fizică și Sport (inițial s-a numit „Comitetul Fizkulturii” [AOSPRM, fond 51, inv.2, dosar 196, f. 20]) nu exista niciun moldovan, din 82 de lucrători în educația fizică din republică, doar 9 erau moldoveni [AOSPRM, fond 51, inv.4, dosar 11, f. 312], iar din 60 de studenți ai tehnicumului de educație fizică și sport, creat în 1945, doar 8 erau moldoveni [AOSPRM, fond 51, inv.4, dosar 438, f. 86].

Prin decizia Biroului se cerea restructurarea radicală a activității Comitetului Republican pentru Educație Fizică și Sport, concentrând atenția asupra dezvoltării unui caracter de masă a activității de educație fizică, atragerea celor care practică educația fizică în viața social-politică a republicii pentru îndeplinirea planului cincinal de restabilire și dezvoltare a economiei naționale. Dar de asemenea se cerea întărirea organizațională a colectivelor de cultură fizică și crearea unor noi colective în kolhozuri și sovhozuri, școli, întreprinderi, sate și orașe, pentru a le transforma în organizații de cultură fizică de mase, care „participă activ în refacerea și înflorirea țării” [AOSPRM, fond 51, inv. 4, dosar 11, f. 313].

Culmea controlului partidului asupra vieții sportive era demonstrată prin implicarea chiar în stabilirea tehnicii de îmbunătățire a performanței sportive, Biroul Politic atragând atenția asupra ridicării tehnicii sportive la atletism printre „fizkulturnicii” din RSSM [AOSPRM, fond 51, inv.4, dosar 11, f. 313].

Tenta discriminatorie, anti-națională, poate fi depistată și în organizarea delegației moldovenești la parada sportivă unională, care urma să se desfășoare în iunie 1946 la Moscova. Dintr-o delegația de 250 oameni, rușii reprezentau 124 persoane, moldovenii – 67, ucrainenii – 35, evrei – 9, alte naționalități – 7 [AOSPRM, fond 51, inv.4, dosar 438, f. 115].

Din momentul instaurării regimului comunist avea loc și militarizarea sportului, conform directivelor venite de la Moscova. În iulie 1945 normativele „Gata pentru muncă și apărare” (GTO) erau susținute de aproximativ 3 mii tineri [AOSPRM, fond 52, inv. 3, dosar 435, f. 29], iar în școli lecțiile de educație fizică și sport erau văzute într-un tot întreg cu lecțiile de pregătire militară [AOSPRM, fond 52, inv. 3, dosar 435, f. 31].

Sportul era structurat în asociațiile sportive benevole unionale, care reprezentau diferite sfere de activitate din cadrul statului sovietic. Printre acestea putem enumera: „Kolhoznicul” (asociația sportivă a muncitorilor din mediul

rural), „Moldova” (asociația sportivă a sindicatelor din Moldova), “Dinamo” (asociația sportivă a Ministerului de Interne), “Burevestnik” (asociația sportivă a studenților), „Rezervele de Muncă” (asociația școlilor profesionale și tehnice), „Locomotiv” (asociația lucrătorilor de la Căile Ferate), „Spartak” (asociația lucrătorilor din sfera deservirii), „Medic” (asociația sportivă a lucrătorilor din sfera medicală), „Pișcevik” (asociația sportivă a lucrătorilor din industria alimentară), etc. [AOSPRM, fond 51, inv. 4, dosar 438, f. 189]. Toate aceste asociații unionale erau organizate în mod similar în republicile sovietice și au dezvoltat sisteme competitive de întreceri, cu bugete consistente, care culminau cu jocuri unionale ale asociațiilor respective.

Datorită implicării partidului și statului în organizarea sportului, putem spune că sportul de masă era bine structurat, mai ales că era văzut ca un instrument util pentru masificarea și ideologizarea societății moldovenești. La fel ca în alte părți ale Uniunii Sovietice, Moldova Sovietică a cunoscut o sistematizare a sistemului competițional raional, orășenesc și republican și o stimulare puternică a caracterului său de masă [Boguș, Țicu 2004, p. 29].

De asemenea, datorită sistematizării și organizării sportului în Uniunea Sovietică, sportivii moldoveni au avut acces direct la campionatele sovietice, care erau organizate în ligi diferite, iar cluburile din republică au avut oportunitatea să întâlnească cele mai puternice cluburi sovietice și să aibă acces la experiența acumulată de sistemul sportiv sovietic. În același timp asistența financiară centralizată din partea statului a asigurat sportului o stabilitate a situației economice, crearea unei bune infrastructuri sportive (stadioane și săli de sport mici, mijlocii, mari, atât în mediul urban, cât și la sate) și accesul masiv al populației la această infrastructură.

Toate aceste circumstanțe au influențat pozitiv evoluția multor aspecte ale sportului în RSSM, deși această evoluție a fost extrem de contradictorie și abigvă, marcată de multiple momente negative.

În ceea ce urmează vom prezenta aceste aspecte reieșind din dezvoltarea fotbalului, care a fost sportul cel mai popular și cel mai masiv din RSSM. De la debutul său în cadrul competițiilor din Uniunea Sovietică, în fotbalul moldovenesc a fost stabilită o tradiție menținută de-a lungul perioadei sovietice și considerată unul din cele mai negative aspecte ale acesteia – neglijarea fotbaliștilor și specialiștilor autohnoni și prezența masivă a jucătorilor și fotbaliștilor veniți din alte republici, în special din Federația Rusă și Ucraina [20, 22, 23].

Pe lângă numirea antrenorilor de la Moscova, o altă trăsătură particulară a perioadei respective, de multe ori catalogată drept negativă, era prezența copleșitoare la echipele moldovenești a jucătorilor din alte regiuni ale Uniunii Sovietice. Analiza componenței echipei de fotbal „Burevestnik” din 1951 ne

arată că din 20 de membri ai echipei, doar doi erau „moldoveni” (Gh. Mocanu și N. Lazikov) [AOSPRM, fond 52, inv. 10, dosar 275, f. 25-27]. Este adevărat în același timp că la acel moment, în republică nici nu prea existau fotbaliști locali valoroși, din moment ce fotbalul local se afla într-o mare decădere ca rezultat al schimbării regimului și războiului [20]. Tendințele autorităților sovietice de a distruge tot ce era legat de perioada interbelică au făcut aproape imposibilă asigurarea unei linii de continuitate în evoluția fotbalului și sportului basarabean. Singurele excepții notabile care aminteau de perioada antebelică erau Gheorghe Mocanu, fost jucător al echipei „Mihai Viteazul”, care a jucat în echipa „Burevestnik” și antrenat echipa „Politehnica” Chișinău în anii 1960-1970, și Serghei Cornilov (rus de naționalitate), fost jucător al echipei „Mihai Viteazul”, ulterior jucător și capitan al echipei „Burevestnik” [AOSPRM, fond 52, inv. 10, dosar 275, f. 26].

La mijlocul anilor 1950 au fost întreprinse măsuri consistente ce au pus bazele primelor rezultate în fotbalul moldovenesc. Autoritățile comuniste locale erau interesate în a avea în republică o echipă de maeștri de nivel unional, la fel ca în alte republici unionale, și au operat multe schimbări în structura sistemului de fotbal [Ponomarev 2008]. La „Burevestnik” au fost invitați mulți jucători sovietici de renume (M. Muhortov, V. Mirgorodski, E. Danilov, Igor Markevici, Anatolii Zubrițki), iar ca antrenor, de la Moscova a fost invitat Petr Stupakov. Pentru prima oară echipa a primit o bază de pregătire și procesul de antrenament a fost schimbat potrivit ultimelor tendințe atestate în fotbalul sovietic [7, p. 42].

În 1955, pentru prima oară în istoria fotbalului moldovenesc, „Burevestnik” s-a calificat în liga superioară a fotbalului sovietic și a jucat printre cele douăsprezece cele mai bune echipe ale Uniunii Sovietice [6, p. 5]. În 1957 „Burevestnik” a ocupat locul nouă în liga superioară și tot în același an echipa și-a schimbat denumirea în „Moldova”. Schimbarea denumirii a reflectat noile realități din Moldova Sovietică – în acea perioadă a fost creată asociația sportivă benevolă a sindicatelor „Moldova” și, datorită susținerii oficialităților locale, echipa a devenit parte componentă a noii asociații [22]. La fel ca în cazul altor republici sovietice, principalul club de fotbal al republicii era susținut de întreprinderi locale: „Avtodel”, „Injdorstroi”, „Kișinevstroi” și „Moldelecromontaj” [20]. Cu suportul autorităților locale și al asociației „Moldova”, în 1958 a fost finisată propria bază sportivă a echipei [7, p. 56].

Cu toate aceste schimbări, succesele înregistrate de echipe nu au durat. „Moldova” a evoluat încă șapte ani în liga superioară, dar misiunea sa principală era să evite retrogradarea în prima ligă. Într-un final, după o evoluție dezastruoasă în sezonul din 1964 „Moldova” a părăsit pentru zece ani prima scenă a fotbalului sovietic [11, p. 127]. Asupra cauzelor acestei involuții vom mai vorbi ulterior, însă explicația principală rezidă în lipsa resurselor fotbalistice

interne. Oficialii de partid erau interesați în a avea o echipă principală în republică, în corespundere cu tendințele din alte republici sovietice, dar au neglijat dezvoltarea fotbalului local care trebuia să ofere rezervele necesare pentru realizarea unor performanțe unionale.

Anii 1950 este perioada primelor participări internaționale ale principalului club din republică. La acest aspect trebuie să menționăm totuși că, potrivit directivelor de la Moscova, componența echipelor sovietice care jucau meciuri internaționale era întărită cu jucători din cele mai bune echipe sovietice pentru a obține rezultate pozitive împotriva cluburilor străine, mai ales ale celor din țările capitaliste. Acest fapt era o consecință a confruntării ideologice dintre blocurile socialiste și cele capitaliste pe parcursul Războiului Rece, iar fotbalul era folosit ca instrument al propagandei sovietice. “Moldova” a câștigat meciurile împotriva echipelor naționale ale Chinei (2:0), Coreii de Nord și a remizat 0:0 împotriva echipei Vietnamului, într-un meci la care a asistat personal Ho Shi Min, liderul comunist al țării. În primul meci împotriva echipei naționale a Vietnamului “Moldova” a câștigat cu 6:0, dar din cauza războiului din această țară, ambasadorul sovietic din Vietnam a cerut echipei “Moldova” să “cedeze” pentru a nu ”umili” Vietnamul comunist [7, p. 57].

Din cauza evoluției nereușite în 1960, „Moldova” urma să părăsească liga superioară, însă Comitetul pentru Educație Fizică și Sport al Uniunii Sovietice a decis să extindă numărul echipelor din această ligă la douăzeci și două. Conform acestei decizii, fiecare capitală a republicilor unionale trebuia să fie reprezentată de o echipă în liga superioară, iar competiția era părăsită de cele mai slabe echipe ale Federației Ruse. În consecință, în primul eșalon al fotbalului sovietic au rămas, alături de „Moldova”, echipele “Kalev” (Tallinn, Estonia), “Daugava” (Riga, Letonia), “Zhalgiris” (Vilnius, Lituania), “Pamir” (Dușanbe, Tajikistan), “Pahtakor” (Tașkent, Uzbekistan), “Kairat” (Alma-Ata, Kazahstan), “Alga” (Frunze, Kirghizia) [7, p. 124].

În perioada 1964–1973 fotbalul moldovenesc nu a fost prezent în liga superioară a fotbalului sovietic. După ce a stat în subsolul clasamentului câteva sezoane, „Moldova” a fost retrogradată în prima ligă. Echipa a evoluat în acest eșalon cu rezultate confuze și incoerente, de la lupta pentru a evita retrogradarea în anul 1971, la statutul de echipă de mijlocul clasamentului și până la accederea în liga superioară în anul 1973. Dacă stăm să analizăm această situație, atunci autoritățile locale de partid și de stat nu au reușit să rezolve problema fotbalului autohton. RSSM nu a reușit pe parcursul perioadei sovietice să-și dezvolte o școală proprie de fotbal, așa cum au făcut spre exemplu Georgia sau Armenia. Prezența fotbalului moldovenesc în topul fotbalului sovietic era redusă la prezența epizodică a unei singure echipe, iar restul fotbalului avea un caracter de masă, fără veleități de performanță. Fotbalului moldovenesc îi lipseau resursele

proprii, el fiind redus la dorința autorităților de partid și de stat de a avea sau nu o echipă de top în republică, neglijând principiile dezvoltării sistemice a fotbalului. Acest fapt este confirmat și de documentele de arhivă, care arată că în ciuda unor succese în dezvoltarea caracterului de masă a fotbalului, nivelul său de performanță rămânea extrem de scăzut. Printre cauzele principale în explicarea acestei situații, specialiștii din acea perioadă indicau lipsa de atenție a autorităților față de dezvoltarea tinerilor fotbaliști, a antrenorilor și calitatea proastă a bazelor sportive din republică [AOSPRM, fond 51, inv. 27, dosar 183, f. 11].

Mulți participanți la ancheta sociologică au menționat prezența ne semnificativă a echipelor din Moldova în campionatele sovietice ca fiind unul din cele mai negative aspecte ale perioadei sovietice, dar de asemenea au indicat ca negative existența unui singur club performant în republică și relativa lipsă de acces a jucătorilor locali în acest club. În opinia respondenților, mulți fotbaliști locali li se lua astfel ocazia de a-și îmbunătăți performanța și mulți dintre ei plecau din Moldova să locuiască și să joace în alte republici [21]. Potrivit lui Emil Caras, fostul antrenor al echipei „Dacia” Chișinău, un alt aspect care a dăunat fotbalului local a fost absența unui club al armatei în republică, fapt care a dus la recrutarea multor jucători talentați în echipele armatei din alte republici unionale și pierderea lor irecuperabilă pentru fotbalul moldovenesc [19].

În urma eforturilor întreprinse de autoritățile de partid și de stat, în 1973 „Nistru” Chișinău („Moldova” a fost rebotezată „Nistru” în 1972) a reușit să accedă în liga superioară și pentru un singur sezon a jucat în compania celor mai bune echipe sovietice ale momentului [11, p. 154]. Dacă luăm în considerare evoluția mediocră în acel sezon, împreună cu prestația modestă între anii 1975–1981, atunci putem spune cu siguranță că dezvoltării fotbalului în republică îi lipsea o strategie clară, iar autoritățile sovietice nu aveau un interes real în a schimba în vreun fel sistemul precar de fotbal din republică.

Ivan Danilianț s-a exprimat destul de sugestiv în acest sens că accentul în perioada sovietică era pus pe jucătorii din alte republici sovietice și nu exista noțiunea de patriotism, cum era spre exemplu în Ucraina. Jucătorii locali erau neglijăți, iar fotbalul autohton nu era suficient de dezvoltat și folosit, mai ales când venea vorba de a fi angajat în echipa „Nistru”. Fluctuația jucătorilor era extrem de mare și nu exista o stabilitate bazată pe jucătorii locali, cum era spre exemplu în Ucraina, Georgia, Armenia sau Lituania [20]. Spre exemplu, echipele de top ale Georgiei – „Dinamo” Tbilisi, Armeniei – „Ararat” Erevan, Lituaniei – „Zhalgiris”, Vilnius, nu aveau în componența lor reprezentanți ai altor naționalități, decât a naționalității de bază, atât la nivelul conducerii tehnice, cât și componenței echipei [11, p. 161, 169].

Dorința autorităților comuniste din Moldova de a avea un club de top în republică stimula pentru o scurtă perioadă eforturile și resursele locale (două calificări în liga superioară pentru un sezon), dar aceste eforturi nu erau sistemice și nu erau bazate pe un program de dezvoltare durabilă a fotbalului local. Grigore Popovici susține că existența multor jucători de valoare în alte republici unionale făcea lipsită de interes necesitatea de a dezvolta fotbalul autohton, de aceea completarea „Nistrului” din interiorul republicii era slabă. Există un club-simbol al republicii (la fel ca în cazul altor republici unionale), iar restul fotbalului avea un caracter de masă, periferic. Rezumarea fotbalului la o singură echipă făcea inutil raționamentul dezvoltării fotbalului de performanță în republică, iar acest fapt stopa interesul jucătorilor locali de a crește valoric, mai ales că accedeau cu greu în „Nistru” [22]. Alte republici unionale (Armenia, Georgia sau Ucraina) au reușit să-și conserve propriile tradiții fotbalistice, iar Moldova așa și nu a reușit acest lucru [20].

Potrivit lui Grigore Popovici, în acea perioadă, la echipa „Nistru” exista un antrenor-selecționer care mergea la jocurile din prima ligă, de unde selecționa jucători (jucătorii din liga superioară erau prea scumpi). Jucătorii veniți cereau bani și apartamente, iar echipa avea la dispoziție anual șase apartamente de la asociația „Moldova”. Din considerentul că pretențiile jucătorilor alogeni erau greu de susținut pe o perioadă îndelungată, iar mulți dintre ei plecau dacă nu erau mulțumiți, era greu de întreținut la nivel înalt stabilitatea și performanțele echipei [22].

Situația materială a sportivilor moldoveni în perioada sovietică era una extrem de precară. Potrivit legislației sovietice, fotbaliștii trebuiau să primească un salariu de 180 ruble, deoarece la fel ca în alte state comuniste și republici sovietice, fotbalul era un sport amator, iar fotbalul profesionist era oficial interzis în republică. Mulți participanți la anchetele sociologice au confirmat faptul că veniturile și salariile mici ale fotbaliștilor și antrenorilor erau unul din aspectele negative ale perioadei sovietice. Veniturile suplimentare au fost stopate prin legea din 25 februarie 1972 „Privind unele manifestări nesănătoase din anumite probe de sport și mai ales din fotbal” [AOSPRM, fond 51, inv. 35, dosar 199, f. 159], care interzicea orice fel de câștiguri pentru sportivi în afară de cele oferite de stat. Ca urmare a acestei legi Comitetul pentru Sport și-a pus ca scop „intensificarea” acțiunilor privind înlăturarea „neajunsurilor” din echipa „Nistru”. Echipa a fost dată sub patronajul întreprinderii “Moldelecromontaj” [AOSPRM, fond 51, inv. 35, dosar 199, f. 159], unde fotbaliștii lucrau oficial ca instructori de sport, muncitori, lăcătuși etc. și primeau salarii de la contabilitatea întreprinderii. Una din componentele principale era educația politico-ideologică, care se ocupa organizația de partid a întreprinderii și cea comsomolistă a echipei. Salariile jucătorilor variau, în funcție de performanță și vechimea în

echipă, de la 110 ruble la 130 și până la 180 ruble, plus primele de 40% pentru victorii [20]. Pentru ei de asemenea erau organizate așa-numitele „auto-magazine” („avtolavka”) cu diferite produse industriale și alimentare pentru jucători și familiile acestora [4, p. 95].

Găsirea banilor pentru funcționarea echipei era una din principalele preocupări ale conducerii „Nistrului”. Potrivit lui Grigore Popovici, care în perioada mai-octombrie 1986 a fost director al echipei, banii erau necesari atât pentru a plăti fotbaliștii, cât și pentru arbitraje favorabile în campionate. În ultimul caz, banii erau utilizați pentru întâlnirea arbitrilor la meciurile de acasă, cazarea lor, oferirea cadourilor (inclusiv sume consistente de bani) pentru a favoriza în arbitraj echipa. Spre exemplu într-un meci pentru promovare jucat la Kemerovo la sfârșitul anilor 1970 – începutul anilor 1980 pentru un arbitraj favorabil a fost oferită suma de 3000 ruble [22]. Sursele principale de venit veneau din partea asociației „Moldova”, a întreprinderilor „Injdorstroi”, „Moldelectromontaj”, în plus se făceau presiuni asupra președinților de raioane și asupra kolhozurilor ca să ofere sume de bani pentru echipa „Nistru” [4, p. 95].

Situație era și mai complicată în alte probe de sport. Spre exemplu voleibolul era o probă neglijată, iar participarea echipelor moldovenești în campionatele și sptchiadele unionale era extrem de modestă. Indicând cauzele acestor evoluții în anul 1973, oficialii echipei de volei „Moldova” constatau că echipa este insuficient finanțată, nu are echipament sportiv și posibilități pentru procesul de antrenament [AOSPRM, fond 51, inv. 35, dosar 199, f. 152]. Prin urmare Comitetul pentru Sport decidea afilierea echipei la întreprinderea de tricotaj „Steaua Roșie” și la fabrica de textile „Congresul XXII al Partidului”, unde fetele urmau să fie angajate la serviciu, iar întreprinderile să ofere suport financiar echipei [AOSPRM, fond 51, inv. 35, dosar 199, f. 152-153].

Cu excepția orașului Chișinău, fotbalul de performanță era mai mult sau mai puțin dezvoltat în alte două orașe ale republicii – Tiraspol și Bălți. La Tiraspol exista echipa „Textilșcik”, care o perioadă îndelungată a evoluat în liga a doua, iar ulterior, sub denumirea de „Tiligul” a reușit să se califice în prima ligă și chiar în liga superioară în 1990. Fondarea acestei echipe la Tiraspol a avut loc în 1978, atunci când una din cele mai bune echipe din provincie – „Speranța” Drochia – a fost transferată la Tiraspol și luată sub patronat de Combinatul de Celuloză și Bumbac din oraș [22].

În 1984 Moldova a obținut din partea Comitetului de Stat pentru Cultură Fizică și Sport al URSS dreptul de a fi reprezentată de încă o echipă în liga a doua. Pentru a extinde aria geografică a fotbalului, în același an, la Bălți, cel mai mare oraș din nordul republicii, a fost creată echipa „Zarea”. Echipa a fost creată prin decizia oficialităților de stat și era alcătuită prioritar din jucători aduși de la Chișinău. Antrenorul principal al noului club a fost numit Ivan Danilianț,

proaspăt absolvent al Școlii Superioare de Antrenori din Moscova, iar echipa era susținută economic de întreprinderea industrială locală “V.I. Lenin” [20]. Echipa a jucat o perioadă îndelungată în liga a doua, fără a înregistra rezultate notabile. Potrivit lui Ivan Danilianț, în ciuda popularității fotbalului în oraș, conducerea orașului nu era interesată în dezvoltarea reală a fotbalului acolo [20].

Concluzii

Concluziile principale asupra evoluției sportului din RSSM pot fi deduse din totalitatea aspectelor pe care participanții le-au indicat în anchetele sociologice ale proiectului privind evoluția fotbalului în acea perioadă. Cu mici excepții, ele sunt valabile și asupra sportului moldovenesc sovietic în totalitate.

Nouă participanți la sondaje au indicat că cel mai important aspect negativ al perioadei a fost neglijarea dezvoltării fotbalului (sportului) autohton și preponderența în principala echipă a republicii a jucătorilor și antrenorilor din alte republici sovietice.

Șase participanți au indicat dezvoltarea slabă a infrastructurii, a bazei materiale, lipsa unor săli și terenuri de fotbal calitative ca aspecte care împiedicau evoluția adecvată a sportului. Erau cazuri când bisericile erau transformate în săli de sport, cum este cazul unei biserici din orașul Bălți, oferită de L. Brejnev, pe atunci prim-secretar al Partidului Comunist din Moldova, pentru activități sportive în anul 1951 [AOSPRM, fond 51, inv. 10, dosar 275, f. 121]. Oficialii sportivi din RSSM recunoșteau că republica rămânea în urma celorlalte republici atât la capitolul caracterului de masă a sportului, cât mai ales la capitolul performanță sportivă. Despre aceasta vorbea și faptul că la spartachiadele unionale republica ocupa în permanență ultimele locuri [AOSPRM, fond 51, inv. 25, dosar 225, f. 16 (1)]. Cauza principală indicată pentru explicarea acestei situații era lipsa bazelor sportive și asigurarea proastă a republicii cu specialiști calificați [AOSPRM, fond 51, inv. 25, dosar 225, f. 16 (1)].

Cinci participanți au arătat că asența unei echipe naționale republicane și imposibilitatea de a participa la competițiile internaționale a stopat mult dezvoltarea sportului în republică. Accesul în echipa mare a URSS era extrem de complicat, iar de cele mai multe ori preferați erau sportivii din republicile slave sau Rusia.

Patru participanți au indicat ca aspecte negative existența unui singur club de performanță și neglijarea fotbalului autohton la nivel unional, iar trei participanți considerau că prea puține echipe din Moldova erau prezente în campionatele sovietice.

Doi participanți au invocat ca negativ existența unui sistem centralizat din Moscova (dictatul Moscovei) și influența politicului asupra sportului.

Documentele din arhivă arată situații în care sportul era folosit explicit ca o unealtă în ideologizarea și politizarea populației. La 18 februarie 1951 era organizat motocrosul de agitație politică dedicat alegerilor din Sovietul Suprem al RSSM [AOSPRM, fond 51, inv. 10, dosar 275, f. 6]. După evoluția nereușită în Asia Mijlocie în anul 1951, jucătorii echipei „Burevestnik” au fost muștrați pe linie de partid, iar pentru „ridicarea” performanței și „conștientizarea” importanței misiunii pe care o aveau sportivii urma să fie desfășurată o amplă „activitate de educație politică”, prin studierea lucrărilor lui I. Stalin [AOSPRM, fond 51, inv. 10, dosar 275, f. 57-58]. În ianuarie 1973 Comitetul pentru Sport al RSSM anunța concursul jubiliar pentru cea mai bună organizare a lucrului sportiv de masă printre raioane și orașe, asociațiilor „benevole” de sport și colectivelor sportive dedicate aniversării de 50 ani de la crearea RSSM și a Partidului Comunist al Moldovei [AOSPRM, fond 51, inv. 35, dosar 199, f. 177].

Printre celelalte aspecte negative indicate de respondenți pute indica: corupția din fotbal începând cu liga superioară și terminând cu nivelele inferioare; lipsa relațiilor cu statele europene; nu exista o școală de fotbal autohtonă, ca în alte republici; absența unei baze științifice și lipsa interesului pentru dezvoltarea sa; subdezvoltarea fotbalului din provincie; imposibilitatea de susținere financiară; slaba asistență financiară pentru republicile unionale mici; obligația de a face serviciul militar, iar absența unui club militar în Moldova ducea la pierderea tinerilor jucători; metodologia neadecvată de pregătire a fotbalului de copii și juniori; salarii și venituri mici pentru jucători și antrenori; sistemul de selecție era slab [4, pp. 99-100].

Cel mai sugestiv este faptul că doi oameni din lumea sportului au indicat explicit că în perioada sovietică nu au existat aspecte pozitive, deoarece aceasta a „furat” alternativa unei dezvoltări libere a fotbalului într-o lume liberă [4, pp. 99].

Bibliografie

a. Arhive

1. Arhiva Națională București (ANB), fond 396/394.
2. Arhiva Organizațiilor Social Politice din Republica Moldova (AOSPRM), fond 51; 52.

b. Monografii

3. Bertsch, G., Clark, R., Wood, D. *Comparing Political Systems: Power and Policy in Three Worlds*, New York: John Wiley & Sons, 1982.
4. Boguș, O., Țicu, O. *Fotbalul în contextul transformărilor democratice din Europa de Est. Cazul Ucrainei, României și Republicii Moldova*, Chișinău: Cartdidact, 2008.
5. Budevici, A.. *Mișcarea sportivă din România în perioada interbelică*, teza de doctorat, Iași, 1994.
6. *Fotbalul în Moldova*, Chișinău: Baștina-Radog, 2005.
7. *Zimbru. 60 de ani glorioși*, Chișinău: Elan Poligraf, 2007.

8. Прозуменщиков, М.Ю. *Большой спорт и большая политика*, Москва: РОССПЭН, 2004.
9. Кун, Л. *Всеобщая история физической культуры и спорта*, Москва: Радуга, 1982.
10. Синявский, А. *Основы советской цивилизации*, Москва: Аграф, 2001.
11. *Сто лет российскому футболу*, Москва: Российский футбольный союз, 1997.
12. Эдельман, Р. *Серьёзная забава: История зрелищного спорта в СССР*, Москва: Советский спорт, 2008, р. 14, 55.

c. Periodice

13. *Bessarabskoe slovo* din 28 octombrie 1928.
14. *Cuvântul basarabean* din 5 iulie 1927.
15. „Fermecătorii artizani ai fotbalului basarabean”, In: *Timpul*, nr. 329 (10 ianuarie 2006).
16. „Интервью Марка Тайманова”, In: *Московский комсомолец* (04.03.2005).
17. „Секретный архив Акселя Варганяна”, In: *Спорт-Экспресс* (28.01.2002).
18. „Список ЗМС по футболу”, In: *Футбольный курьер*, nr. 4 (77), (17—23.02.1993).

d. Interviuuri

19. Interviu cu Caras Emil din 1 martie 2008.
20. Interviu cu Danilianț Ivan din 27 februarie 2008.
21. Interviu cu Josanu Efim din 10 ianuarie 2008.
22. Interviu cu Popovici Grigori din 18 aprilie 2008.
23. Interviu cu Ponomarev Iuri din 28 februarie 2008.